

LUKOVSZKI LÍVIA–RIDEG ANDRÁS–SIPOS NORBERT–
VÖRÖS ZSÓFIA

Az adócsalási hajlandóság empirikus vizsgálata

Az elmúlt években az adóhivatal látványos szemléletváltáson ment keresztül. A korábbi, elsősorban büntetésen és ellenőri jelenlétén alapuló jogkövetésre való ösztönzés felől elmozdulás történt a támogató, bizalmat erősítő magatartás felé. Felmerülhet a kérdés, hogy az intézkedések milyen hatást gyakoroltak az adócsalási hajlandóságra, illetve tapasztalhatók-e területi eltérések az adócsalási hajlandóság tekintetében, hiszen a vállalkozások székhelyeinek 42 százaléka Budapesten és Közép-Magyarországon található. A kutatás eredményeinek tükrében megállapíthatjuk, hogy az adócsalási hajlandóság területi eloszlása nem egyenletes, a vidéki lakosság és vállalkozói réteg esetében sikeresnek mondhatók az adóhatóság által az adócsalás megelőzésére tett intézkedések, ugyanakkor Budapesten és Közép-Magyarországon továbbra sem sikerült lényegesen csökkenteni az adócsalási hajlandóságot. Az ellenőrzöttség érzése a fővárosban és környékén alacsonyabb, a jogkövető adózói magatartást még a bizalmi tényezők jelentős emelésével sem sikerült megfelelően ösztönözni.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H26.

Az adózás társadalmunk egyik alappillére, ugyanakkor valószínűleg nincsenek olyan adók, amelyeket ne kíséreltek volna meg elcsalni (Adams, C. [2001] 395. o.). Az adócsalás jelenségét több szempontból vizsgálhatjuk. A társadalom egy

* A kutatás a TKP2020-IKA-08. számú projekt a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatásával, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 (2020-4.1.1-TKP2020) pályázati program finanszírozásában valósult meg. Köszönet a támogatásért.

Lukovszki Lívia a PTE Közgazdaságtudományi Kar Pénzügy és Számvitel Intézet adjunktusa (e-mail: lukovszki.livia@ktk.pte.hu).

Rideg András a PTE Közgazdaságtudományi Kar Kvantitatív Menedzsment Intézet adjunktusa (e-mail: ridega@ktk.pte.hu).

Sipos Norbert a PTE Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet adjunktusa (e-mail: sipos.norbert@ktk.pte.hu).

Vörös Zsófia a PTE Közgazdaságtudományi Kar Pénzügy és Számvitel Intézet tudományos főmunkatársa (e-mail: voros.zsofia@ktk.pte.hu).

A kézirat első változata 2022. július 27-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.2.192>

tagjaként a közös zsebbe való befizetés jól felfogott érdekünk, hiszen a közjavakból valamennyien részesülünk. Ugyanakkor a közvagyon az adózók egyéni hozzájárulásából jön létre, amely esetében az egyéni érdek a befizetés minimalizálása. Ugyanaz az egyén tehát a libikóka két végén áll, kérdés, hogy mi a fontosabb: a közösségi érdek vagy az egyéni haszonmaximalizálás? A hatóság részéről pedig felmerül a kérdés: hogyan ösztönözzük az adózókat a jogkövető magatartásra? A törvényhozók kezdetben a hatóság erejének éreztetésével, az ellenőrzés lehetőségének fenyegetettségével próbálták arra ösztönözni az adózókat, hogy tegyenek eleget adófizetési kötelezettségeiknek.

Az utóbbi években azonban Magyarországon is elindult az a folyamat, mely a nemzetközi kutatások eredményeivel (*Kirchler és szerzőtársai* [2008]) összhangban az adózók bizalmán keresztül is igyekszik elősegíteni a jogkövető magatartást. Gondoljunk csak a 2017-ben bevezetett támogató eljárásra, a kezdő vállalkozások mentorálására, a szolgáltató adóhivatal képének kommunikálására. Emellett természetesen folytatódott az adócsalás elleni küzdelem is. Az adóhatóság ellenőrzési hatékonyságának növelése, a pénztárgépekkel elkövetett visszaélések visszaszorítása, a gazdaság fehéritése érdekében 2014. szeptember 1-jével az adózók széles köre számára kötelezővé tették az online pénztárgépek használatát (*Baté* [2014]). Ezt követően 2015-ben bevezették az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszert (EKÁER), amelynek fő célja az árumozgásokhoz köthető visszaélések visszaszorítása és ezzel együtt a tisztességes piaci szereplők versenypozíciójának erősítése volt (*Mihics* [2015]). Az adózási minősítés 2016-os bevezetésének következtében a kockázatos adózók számos hátránnyal szembesülnek (például a meghosszabbodott kiutalási és ellenőrzési határidő, a kiszabható legkisebb bírság mértékének rögzítése), míg a megbízható adózók számára ugyanez a minősítés pozitív megkülönböztetést jelent. A 2018. július 1-jétől bevezetett online számla-adatszolgáltatás pedig szintén a gazdaságfehérités eszköze (*Sinkáné Csendes* [2018]). Az adóhatóság és a törvényhozók az adózók magatartását tehát többféle motivációs eszköz egyidejű felhasználásával igyekeznek befolyásolni.

Jelen tanulmány célja a magyarországi jogkövető adózási magatartás hiányának empirikus vizsgálata a nemzetközileg elismert csúszóslejtő-paradigma (*Kirchler* [2007]) felhasználásával. Az adóhatóság adózási bizalom növelését célul kitűző erőfeszítései tükrében ez a téma különösen aktuális és releváns. Vizsgáljuk továbbá az adócsalás területi eloszlásának különbségeit, amivel célunk az adóhatóság munkájának támogatása az adócsalás ellen folytatott végeláthatatlan küzdelemben.

Szakirodalmi áttekintés és hipotézisek

Az adózási egyéni kockázatos döntésként is (*Allingham–Sandmo* [1972], *Srinivasan* [1973]) és társadalmi-közösségi hozzájárulási dilemmaként is (*Dawes* [1980]) vizsgálták már a szakirodalomban. Az adócsalás okainak feltárásában a hagyományos közgazdaságtani elemzések a döntésemélet, illetve a játékelmélet modelljeire támaszkodtak (*Allingham–Sandmo* [1972], *Cowell* [1990], *Papanek* [2003], *Szabó és szerzőtársai*

[2009], Tóth [1997]). Ebben a szemléletben az adófizető és az adóhatóság is a saját hasznát próbálja maximalizálni. Az adózó szempontjából akkor „éri meg” adót csalni, ha az így elérhető jövedelem a várható büntetés levonását követően is nagyobb, mint a becsületesen megszerezhető jövedelem. A büntetés nagysága és a lebukás valószínűsége befolyásolja a visszatartó erő nagyságát (Papanek [2003], Tóth [1997]). Ezt a szemléletet váltották fel komplexebb, ágensalapú modellek (Antunes és szerzőtársai [2006], Davis és szerzőtársai [2003], Mittone–Patelli [2000]), amelyek számítógépes szimuláció segítségével kísérelték meg a teljes adófizetői társadalom és a hatóságok viselkedésének modellezését (Szabó és szerzőtársai [2009]).

Az adózók adómorálja – az adófizetés belső motivációja, illetve az adófizetés elmulasztása miatti büntudat jelenléte – kihat az adócsalásra (Kemme és szerzőtársai [2020], Luttmmer–Singhal [2014], Méder és szerzőtársai [2012]). A jogkövető adózói magatartás hiányát – mint egyéni kockázatos döntést – a tématerület klaszszikusai (Allingham–Sandmo [1972]) a jövedelmi viszony, az adókulcs mértéke, az ellenőrzési valószínűség és a bírságok összefüggésében vizsgálták. Az országok többségében azonban rendszerint mind az ellenőrzés valószínűsége, mind a bírságok alacsonyok, így kizárt, hogy az adózói törvénytisztelet pusztán a jogkövető magatartás hiányának (vagyis az adócsalásnak) konzekvenciáival magyarázható lenne. Kirchler és szerzőtársai [2008] érvelése szerint ez teszi szükségessé a vizsgálatba bevont tényezők körének bővítését, az adórendszer észlelt igazságosságának és méltányosságának, valamint a tisztességes adózás társadalmi normáinak elemzését. Az adócsalás hátterében tehát a közgazdaságtan által hagyományosan vizsgált tényezőkön túl számos társadalmi és pszichológiai tényező is áll (Papanek [2003]). Ennek megfelelően az egyéni szintű tényezők és az adózók közötti adópszichológiai sajátosságok (például Braithwaite [2003], [2009]), az adózó–adóhatóság kapcsolatának jellemzői (például Feld és szerzőtársai [2010], Feld–Frey [2007]), valamint az adómorál – mint a jogkövető adózói magatartás társadalmi normája (Traxler [2010] alapján) – egyaránt váltak már vizsgálat tárgyává a mozgatórugók feltárása során. Az bizonyosan megállapítható, hogy a 21. század adóhivatalainak feladategyüttese nem egyszerűsíthető le az adóbevételek beszedésének, valamint az adócsalás felderítésének és szankcionálásának feladataira (Tomkins és szerzőtársai [2001]). Braithwaite [2003] szerint az adórendszer minden változása, így minden új adójogszabály újabb és újabb kikapukat teremt az adóelkerülésre, így az adórendszer végeláthatatlan javíthatása és toldozgatása-foldozgatása mellett/helyett nagy jelentőségű az adózókkal való hosszú távú partnerség kiépítésének igénye.

A tématerület hazai művelői körében az adózói döntések matematikai-közgazdaságtani megközelítése (például Méder és szerzőtársai [2012], Simonovits [2010]) mellett a csúszós lejtő paradigmájának (*slippery slope*) az alkalmazását is fellelhetjük a szakirodalomban (például Semjén [2017]). Semjén [2017] kiemeli, hogy ez a keretrendszer alkalmas az adózás viselkedési és pszichológiai megközelítéseinek előnyös szintetizálására, az adózói jogkövetés gazdasági és pszichológiai szempontú magyarázatának integrálására.

A csúszós lejtő paradigmája (Kirchler [2007], Kirchler és szerzőtársai [2008], Kogler és szerzőtársai [2013], [2015]) értelmében az adóhatóság hatalma és az

adóhatóságba vetett bizalom egyaránt a kikényszerített és az önkéntes jogkövető adózói magatartás meghatározó dimenziói. A hatalom és a bizalom alakulásában számos tényező szerepet játszik (például a bírságok, az ellenőrzés szubjektív valószínűsége, az adókulcs mértéke, az adózási ismeretek, az adókkal szembeni attitűdök, a személyes és társadalmi normák és a méltányosság), köztük ráadásul dinamikus kölcsönhatások érvényesülnek. Jelen tanulmányban a *Kogler és szerzőtársai* [2015] által vizsgált rendszer alapján határoztuk meg a jogkövető adózói magatartásra ható tényezőket (a tényezők neve mögött zárójelben a modellben megjelenő, hozzá kapcsolódó változó elnevezése található).

A keretrendszerben *társadalmi normákon (social norm, NORM)* – *Wenzel* [2003], [2004a], [2004b] alapján – az adócsalás társadalmi elfogadottságának vagy elutasíttottságának az adózó által észlelt mértékét értik. *Wenzel* [2004a], [2004b] azzal a fontos kiegészítéssel árnyalja az összefüggést, hogy az adózó nem a teljes társadalomhoz, hanem inkább a saját kategóriájának megfelelő referenciacsoporthoz igazítja adómorálját. Ha az adózó szerint a referenciacsoport a jogkövető adózói magatartást részesíti előnyben, akkor nagyobb eséllyel lesz jogkövető maga az egyén is. A társadalmi normák csökkenthetik vagy növelhetik a bizalmat, emellett pedig befolyásolják az adótörvényeket és a hatóságok szerepét, ami pedig hatást gyakorol a hatalmukra (*Kirchler és szerzőtársai* [2008]). Emellett a társadalmi normák közvetlenül befolyásolják az adófizetést is, de nincsenek közvetlen kapcsolatban a hatóságokba vetett bizalom és a hatóságok hatalmának érzékelésével, mivel a társadalmi normák elsősorban a többi polgárba vetett bizalomhoz kapcsolódhatnak, nem pedig a hatóságokba vetett bizalomhoz (*Kogler és szerzőtársai* [2015]).

1. HIPOTÉZIS • A társadalmi referenciacsoportok erősebb adózási normái csökkentik az egyéni adócsalási hajlandóságot.

Az *igazságosság* és a méltányosság szempontja (*Schmölders* [1960]) magában foglalja az *adórendszerben az elosztás igazságossága (distributive justice, DISTJ)*, az *eljárások igazságossága (procedural justice, PROCJ)* és a *megtorló igazságosság (retributive justice, RETRJ)* dimenzióinak adózó által észlelt szintjét (az igazságosság típusairól bővebben lásd *Adams, J. S.* [1965], *Thibaut–Walker* [1978], *Tyler* [1990]).

Az *eljárás igazságosság*ot befolyásolja az eljárások semlegessége, az adóhatóságok megbízhatósága és az adózókkal szemben mutatott tiszteletteljes bánásmód a hatóságok részéről (*Kogler és szerzőtársai* [2015], *Murphy* [2003], *Tyler–Lind* [1992]). Az *elosztási igazságosság* az adórendszer előnyei és költségei közötti igazságos átváltást jelenti egyéni, csoport- és társadalmi szinten egyaránt. Negatívan hathat a jogkövető adózói magatartására az, ha az adózó a saját adóterheit magasabbnak érzékeli másokénál (*Juan és szerzőtársai* [1994], *Kogler és szerzőtársai* [2015], *Spicer–Lundstedt* [1976]), míg azok a polgárok, akik az adóterhek és az adókedvezmények egyének, csoportok és a társadalom egésze közötti elosztását igazságosnak tartják, ennek eredményeként hajlandóbbak önkéntesen betartani az adótörvényeket és -szabályokat (például *Saad* [2011], *van Dijke és szerzőtársai* [2019], *Verboon–Goslinga* [2009], *Wenzel* [2003]). Az eljárás és az elosztási igazságosság is feltételezhetően befolyásolja az adóhatóságok

észlelt megbízhatóságát: növelheti az önkéntes jogkövető magatartást (*Kirchler és szerzőtársai* [2008], *Kogler és szerzőtársai* [2015]). A megtorló igazságosság a jogsértés esetén alkalmazott szankciók megfelelő mértékét jelenti, vagyis a büntetés mértéke összhangban áll az elkövetett jogsértés súlyosságával. A megtorló igazságosság hiánya csökkenti a hatóságokba vetett bizalmat, és ennek következtében befolyásolja az önkéntes együttműködést. Mivel azonban a megtorló igazságosság megítélése az adócsalók felderítésétől és megbüntetésétől is függ, a megtorló igazságosság valószínűleg a csúszóslejtő-paradigma hatalmi dimenziójával is összefügg (*Kirchler és szerzőtársai* [2008], *Kogler és szerzőtársai* [2015]).

2. HIPOTÉZIS • Az adórendszer igazságosságának egyénileg észlelt magasabb szintje csökkenti az adócsalási hajlandóságot.

Az elrettentő erő (*deterrence*) azt mutatja meg, hogy az adóhatóság mennyire hatékonyan tartja távol az adózókat az esetleges jogsértéstől. Az elrettentés a bizalomhoz és a hatalomhoz egyaránt kapcsolódhat. A túl alacsonynak ítélt bírságok azt jelezhetik, hogy a hatóságok gyengék, és ez aláássa az irántuk tanúsított bizalmat. A nem megfelelően magas bírságok, a kétértelmű, félreértelmezhető adótörvények ronthatják a megtorló igazságosság megítélését, ami arra ösztönözheti az adófizetőket, hogy veszteségüket újabb adócsalással próbálják kompenzálni (*Kogler és szerzőtársai* [2015]).

3. HIPOTÉZIS • Az adóhatóság elrettentő erejének magasabb szintje csökkenti az egyéni adócsalási hajlandóságot.

Az elrettentő erő kapcsán felmerül az *adórendszer ismeretének* (*subjective tax knowledge, STK*) tényezője is. A szubjektív adóismeret és az adózási ismeretek pozitívan korrelálnak az adóhatóságba vetett bizalommal. Mivel az adótörvényeket gyakran túl bonyolultnak tartják ahhoz, hogy teljes mértékben meg lehessen érteni őket, az adótörvények egyszerűsítése, az adózók oktatása, valamint az adóhatóság támogató fellépése növeli a hatóságokba vetett bizalmat, és így erősíti az önkéntes jogkövető adózói magatartást. Az adózási gyakorlattal kapcsolatos ismeretek hozzájárulhatnak a hatóságok érzékelt hatalmának növekedéséhez is, például az adóhatóság nagyszámú ellenőrzésének és a felderített adócsalások mennyiségének ismerete eredményesnek és erősnek tüntetheti fel a hatóságot, ami rámutat az adóhatóság tájékoztatási politikájának fontosságára (*Kirchler és szerzőtársai* [2008]).

4. HIPOTÉZIS • Az adórendszer működésének mélyebb ismerete csökkenti az egyéni adócsalási hajlandóságot.

Az itt felsorolt tényezők egy része kihat az *önkéntes jogkövető magatartásra* (*voluntary tax compliance, VTC*), amely az egyén belső motivációja arra, hogy bármilyen körülmények között megfizesse az adót, másik része pedig a *kikényszerített jogkövető magatartást* (*enforced tax compliance, ETC*) – vagyis az ellenőrzéstől, büntetéstől való félelem miatti helyes magatartást – befolyásolja. *Batrancea és szerzőtársai* [2019] egy öt kontinensen, 44 országban lefolytatott vizsgálat ($n = 14\,509$) eredményei alapján megerősíti a csúszós lejtő paradigmájának gyakorlati használhatóságát. Bár a bevont

országok gazdasági, szociodemográfiai, politikai és kulturális szempontból sok esetben erősen különböznek, a vizsgálat mégis egyértelműen kimutatta a bizalom és a hatalom pozitív összefüggését a jogkövető adózói magatartás önkéntes és kikényszerített mértékével. A kutatás azt is kimutatja (és ez eredményeinek másik fontos újdonsága), hogy a bizalom és a hatalom nem tekinthetők teljes mértékben egymás komplementereinek, így valószínűleg kereszthatásaik vannak.

Bartha–Boda [2016] két (egy 2013-as és egy 2015-ös) reprezentatív magyar mintán mutatta ki azt, hogy Magyarországon az önkéntes adófizetési hajlandóság erősebb a kényszerűnél, így különösen nagy probléma az, ha a bizalmat romboló tényezők (például adóhivatali botrányok, észlelt korrupció) csökkentik az adómorált. Azt is megállapították, hogy a bizalom csökkenése a kényszerű adófizetést nem befolyásolja érdemben.

5. HIPOTÉZIS • Az önkéntes és a kikényszerített jogkövető magatartás egyaránt csökkenti az egyéni adócsalási hajlandóságot.

A fenti tényezők mellett a demográfiai tényezők, mint például a családi állapot, a személyes jövedelem (*Rodriguez-Justicia–Theilen* [2018], *Takácsné György–Dobos* [2018], *Torgler* [2003]), az iskolai végzettség (*Barone–Mocetti* [2011], *Daude és szerzőtársai* [2013], *Rodriguez-Justicia–Theilen* [2018], *Torgler* [2003], [2005a]), a foglalkoztatotti státusz, a nem (*Daude és szerzőtársai* [2013], *Torgler* [2003]) és a kor (*Daude és szerzőtársai* [2013], *Martinez-Vazquez–Torgler* [2009], *Torgler* [2005b], *Torgler–Murphy* [2004]) szintén hatással vannak az adómorálra.

6. HIPOTÉZIS • A szociodemográfiai tényezők szignifikánsan befolyásolják az egyéni adócsalási hajlandóságot.

Az adómorál területi eltéréseit támasztja alá a fenti eredményeken túl *Lago-Peñas–Lago-Peñas* [2010] kutatása is, amely szerint az európai országok adómorálja szisztematikusan változik egyrészt a társadalmi-demográfiai jellemzők, a személyes pénzügyi tapasztalatok, a politikai attitűdök, másrészt a regionális GDP és az adórendszer függvényében. Az árnyékgazdaság mértékének vizsgálata során *Tafenu és szerzőtársai* [2010] szerint a legszegényebb régiókban jellemzően a legmagasabb az árnyékgazdaság aránya. E gondolatmenet alapján feltételezzük, hogy az adómorál nem csupán országok közötti, hanem regionális eltéréseket is mutat. Feltételezzük azonban, hogy a szegénység mellett az ellenőrzések gyakoriságában mutatkozó regionális eltérések észlelése is hatást gyakorolhat az adócsalási hajlandóságra.

7. HIPOTÉZIS • A Közép-Magyarország régióban élők körében a többi régióhoz képest magasabb az egyéni adócsalási hajlandóság mértéke.

Adatállomány és elemzési módszerek

A kérdőív összeállításakor törekedtünk a magyar sajátosságok figyelembevételére, így a *Kogler és szerzőtársai* [2015] által kialakított rendszerben maradván a magyar adózói környezetre szabva alakítottuk ki a kérdőív kérdéseit.

Az adatfelvételt a Szociográf Piac- és Közvélemény-kutató Intézet Kft. végezte 2020 első negyedévében, a kérdőívet összesen 350 válaszadó töltötte ki. A kitöltők alapjellemezőit tekintve egy kiegyensúlyozott, de összességében nem reprezentatív válaszadói minta jött létre. Csak vállalkozó (57,1 százalék), munkaviszonyban álló (28,6 százalék) és munkanélküli (14,3 százalék) kerülhetett a mintába, nyugdíjas és tanuló nem. A vállalkozók cégeinek 28,3 százaléka a primer (mezőgazdasági) és a szekunder (ipari) szektorban tevékenykedik, 25,8 százaléka a kis- és nagykereskedelemben, 45,9 százaléka a tercier (szolgáltatói) szektor más vállalkozási tevékenységeivel foglalkozik. A cégek foglalkoztatotti létszáma 0 és 200 fő között alakult (átlag 9,9 fő, medián 3,0 fő), az értékesítés nettó árbevétele pedig 1 és 4202 millió forint között (átlag 123,8 millió forint, medián 20 millió forint). A teljes mintában a férfiak aránya 49,7 százalék, a nőké 50,3 százalék. A legfeljebb nyolc általánost végzettek aránya 4 százalék, középiskolát végzett érettségi nélkül 24 százalék, érettségit szerzett 39,4 százalék, felsőfokú szakképzéssel rendelkezik 10,6 százalék, és felsőfokú végzettséget szerzett 22 százalék. A válaszadói életkor 22 és 67 év között alakult (átlag 47,3 év, medián 48 év).

Az elemzés során kiemelt hangsúllyal kezeltük a regionalitás kérdéskörét, mivel arra számítunk, hogy az *adócsalási hajlandóság (tax evasion willingness, TEW)*, a szakirodalmi áttekintés során bemutatott adómorál inverz mutatója szignifikáns különbséget mutat annak megfelelően, hogy milyen területen is él a válaszadó. Ebből adódóan megvizsgáltuk Magyarország lakónépességének területi megoszlását, majd ezt tekintettük kiindulási alpnak a minta reprezentativitásának ellenőrzése során is. A minta összetételének az alapsokaság összetételétől való eltérése megfelelő nagyságú súlyokat magában foglaló esetsúlyrendszerrel korrigálható. A súlyozás során az általános elvárások teljesültek: az egyes súlyok értékei 0,5 és 2,0 között alakultak, és számtani átlaguk nem tér el szignifikánsan 1-től. A továbbiakban az összes számolásnál súlyozást alkalmazunk (1. táblázat), így a regionális elhelyezkedés szerint a minta vizsgálatával megfogalmazott empirikus elemzési eredmények általánosíthatók az alapsokaságra.

A kérdőív a szakirodalmi részben bemutatott változókra vonatkozó kérdéseket tartalmazott. Az elemzéseket megelőzően az általános logikától eltérő kérdések válaszainak skáláit megfordítottuk, így az azonos irányba mutató értékekkel számoltunk a vizsgálatok során. Az 1–5-ös Likert-skálán megválaszolt kérdések leíró alapstatisztikáit a *Függelék F1. táblázata* tartalmazza.

A komplexebb elemzéshez először szükségesnek tartottuk a szakirodalom alapján azonosított változók létrehozását, illetve azok validitásának ellenőrzését. Ehhez a konfirmatív faktoranalízis (*confirmative factor analysis, CFA*) módszerét alkalmaztuk (*Pituch–Stevens* [2015]). Ennek révén az egyes kérdéseket a különböző változókba kényszerítjük, ami megfelel a vizsgálati céloknak. Ez egy előnyös tulajdonsága a konfirmatív faktoranalízisnek az exploratívval (*explorative factor analysis, EFA*) szemben, ugyanakkor figyelembe kell venni a hátrányát is. A CFA esetében a kovariancia jelentős szerepet tölt be, mivel egy-egy komponens több faktor szórást is magyarázhatja, azaz a látens változók is korrelálhatnak egymással (az EFA esetében a faktorok egymástól függetlenek). Mindezek mellett a CFA-val létrejött

1. táblázat

A válaszadók és Magyarország népességének regionális megoszlása és az alkalmazott súlyok

Régió	A válaszadók száma (<i>n</i>)	A válaszadók százalékaránya	A népesség száma (<i>N</i>)	A népesség százalékaránya	Súly
Közép-Magyarország	31	8,9	1 297 102	13,3	1,50
Közép-Dunántúl	19	5,4	1 060 755	10,9	2,00
Nyugat-Dunántúl	46	13,1	994 549	10,2	0,77
Dél-Dunántúl	40	11,4	874 573	9,0	0,78
Észak-Magyarország	52	14,9	1 118 577	11,4	0,77
Észak-Alföld	70	20,0	1 442 660	14,8	0,74
Dél-Alföld	53	15,1	1 231 094	12,6	0,83
Budapest	39	11,1	1 750 216	17,9	1,61
Összesen	350	100,0	9 769 526	100,0	

Forrás: saját szerkesztés a felmérés, illetve a KSH [2021] alapján.

faktorok esetében az általános megbízhatóság ugyanúgy értékelhető objektíven a multikollinearitás ellenére. Figyelembe véve a szakirodalmi ajánlásokat is, a következő mutatószámokat és kritérium-küszöbértékeket alkalmaztuk: a négyzetes középérték hiba (*root mean square error of approximation, RMSEA*) legfeljebb 0,08; az összehasonlító illeszkedési mutató (*comparative fit index, CFI*) és a Tucker–Lewis-mutató (TLI) legalább 0,8; a standardizált reziduális négyzetes középérték (*standardised root mean square residual, SRMR*) legfeljebb 0,1 (*Fornell–Larcker* [1981], *Geldhof és szerzőtársai* [2014], *Hu–Bentler* [1999]). A szakirodalomban azonosított minden változó esetében teljesültek ezek a kritériumok, a létrejövő látens változók faktorértékeinek átlaga egységesen 0.

Ezt követően a független változók hatásait vizsgáltuk meg az adócsalási hajlandóságra vonatkozóan. A függő változó jellemzőit figyelembe véve az OLS lineáris regresszió alkalmazása mellett döntöttünk. A függő változó az adócsalási hajlandóság, független változókként a szakirodalomban azonosított tényezők mellett a *nem*, a *logaritmizált életkor*, az *iskolai végzettség* és a *lakóhely régiója* szerepelt a vizsgálatban. A referenciakategória az egyenlet leírásánál zárójelben jelenik meg. Mindezek alapján az elemzés alapösszefüggése az (1) egyenletben látható (*Pituch–Stevens* [2015]).

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \dots + \beta_{12} X_{12} + \varepsilon, \quad (1)$$

ahol:

$Y = TEW$, adócsalási hajlandóság,

X_1 – X_{12} az OLS lineáris regresszió független változói: *DET*, *DISTJ*, *PROCJ*, *RETRJ*, *STK*, *NORM*, *ETC*, *VTC*, *Nem* (nő), *Életkor* logaritmusa, *Iskolai végzettség* (legfeljebb nyolc általános), *Lakóhely régiója* (Közép-Magyarország és Budapest),

$\varepsilon =$ hibtag.

Eredmények

Az OLS lineáris regressziós modell általános jellemzőit (magyarázó erő, F -érték, szignifikanciaszint, konstans érték és a válaszadók száma) a 2. táblázat alsó része ismerteti. A modell korrigált R^2 -értéke 47 százalék, ami azt jelenti, hogy a TEW adócsalási hajlandóság változékonyságát a független változók ekkora mértékben magyarázzák a kiválasztott kontrollváltozók jelenléte mellett. A magyarázó erő alapján jó minőségű következtetések levonására van lehetőség, illetve az F - és a p -érték alapján a modell érvényesnek tekinthető. Mindezek alapján a táblázatban a standardizált β -értékek a többi változó *ceteris paribus* mellett az adott tényezőnek a TEW adócsalási hajlandóság értékeinek százalékos eltérését mutatják.

Az adócsalási hajlandóságot meghatározó nyolc tényező közül összesen öt esetben láthatunk szignifikáns hatásokat. Az STK kivételével negatívak a standardizált β -értékek, ami azt jelenti, hogy az adócsalási hajlandóságot csökkenti az adott tényező, illetve az STK növeli azt.

1. HIPOTÉZIS • A NORM (társadalmi norma) változó nem mutat szignifikáns összefüggést az adócsalási hajlandósággal. Ez a megállapítás ellentétes Kirchler és szerzőtársai [2008] és Kogler és szerzőtársai [2015] kutatásaival. Az eredmények magyarázatában szerepet játszhat a társadalommal való azonosulás mértéke. Wenzel [2004a] ugyanis megállapította, hogy a társadalmi normák befolyásolhatják azok viselkedését, akik erősen azonosulnak azzal az embercsoporttal, amelynek a normákat tulajdonítják. Ezzel szemben a társadalmi normáknak nincs hatása az adózási szabályok betartásának szintjére azoknál, akik nem azonosultak az adott csoporttal. Az eredmények alapján tehát feltételezhető, hogy a vizsgálatba bevont adózók nem azonosultak a társadalmi referenciacsoportjukkal az adózás tekintetében. Mindezek alapján az 1. HIPOTÉZIS *nem igazolt*.

2. HIPOTÉZIS • Az eljárási (PROCJ) és a megtorló (RETRJ) igazságosság szignifikánsan csökkenti az adócsalási hajlandóságot. Az eljárási igazságosság a megtorló igazságossághoz képest valamelyest gyengébb (12,1 százalék és 14,1 százalék) hatással rendelkezik, miközben az elosztási igazságosság (DISTJ) a minta alapján nem befolyásolja az adócsalási hajlandóságot. Mindezek alapján a 2. HIPOTÉZIS *részben igazolt*. Jelen kutatáshoz hasonlóan Verboon–Goslinga [2009] sem talált szignifikáns kapcsolatot az elosztási igazságosság és a jogkövető adózói magatartáshoz fűződő attitűdök között. Az eljárási igazságosság kapcsán megfogalmazott megállapításaink is megfelelnek Verboon–Goslinga [2009] eredményeinek, míg a megtorló igazságosság tekintetében eredményeink Kogler és szerzőtársai [2015] empirikus vizsgálataihoz illeszkednek.

3. HIPOTÉZIS • Az elrettentő erő (Deterrence, DET) esetében szignifikáns összefüggést találtunk, hatása csökkenti az adócsalási hajlandóságot. Ez az eredmény megegyezik Kogler és szerzőtársai [2015] megállapításával. Ebből adódóan az adórendszerben jelenleg Magyarországon érvényben lévő bírságösszegek megfelelő mértékűek, még ha a NAV 2.0 értelmében először csupán felhívják a figyelmet a jogkövető adózói magatartás követésére, és csupán ennek elmulasztása esetében valósul meg a bírság tényleges kiszabása. Ezek alapján a 3. HIPOTÉZIS *igazolt*.

2. táblázat

OLS lineáris regresszióanalízis eredményei az (1) egyenlet alapján

Függő változó: adócsalási hajlandóság (*TEW*)

	Nem standardizált koefficiensek		Standardizált koefficiensek		
	β	standard hiba	β	<i>t</i>	<i>p</i> -érték
KONSTANS	1,037	0,210		4,942	0,000***
<i>NORM</i>	0,041	0,032	0,069	1,297	0,195
<i>DISTJ</i>	0,024	0,023	0,048	1,049	0,295
<i>PROCI</i>	-0,242	0,110	-0,121	-2,207	0,028**
<i>RETRJ</i>	-0,222	0,082	-0,141	-2,714	0,007***
<i>DET</i>	-0,118	0,046	-0,115	-2,543	0,011**
<i>STK</i>	0,218	0,054	0,170	4,048	0,000***
<i>VTC</i>	-0,137	0,040	-0,210	-3,416	0,001***
<i>ETC</i>	-0,015	0,034	-0,025	-0,440	0,660
NEM: férfi (nő)	0,004	0,025	0,007	0,173	0,863
LN ÉLETKOR	-0,154	0,054	-0,118	-2,863	0,004***
ISKOLAI VÉGZETTSÉG (referenciakategória a legfeljebb 8 általános)					
Szakmunkásképző, szakiskola	-0,228	0,066	-0,337	-3,437	0,001***
Érettségi	-0,243	0,064	-0,399	-3,813	0,000***
Felsőfokú szakképzés	-0,296	0,073	-0,283	-4,031	0,000***
Főiskola/Egyetem/PhD	-0,277	0,067	-0,369	-4,115	0,000***
LAKÓHELY RÉGIÓJA (referenciakategória Közép-Magyarország, Budapest)					
Dél-Alföld	-0,169	0,045	-0,187	-3,742	0,000***
Dél-Dunántúl	-0,347	0,049	-0,331	-7,145	0,000***
Észak-Alföld	-0,331	0,039	-0,393	-8,414	0,000***
Észak-Magyarország	-0,257	0,045	-0,274	-5,659	0,000***
Közép-Dunántúl	-0,278	0,049	-0,289	-5,714	0,000***
Nyugat-Dunántúl	-0,137	0,045	-0,139	-3,039	0,003***
N: 350 fő					
<i>F</i> -érték: 16,495					
<i>p</i> -érték: 0,000					
$R^2 = 50,1$ százalék					

Korrigált $R^2 = 47,0$ százalék.*** $p < 0,01$ szinten, ** $p < 0,05$.

Forrás: saját szerkesztés.

4. HIPOTÉZIS • Az adórendszer ismerete (STK) az egyetlen tényező, amely pozitívan befolyásolja az adócsalási hajlandóságot, ráadásul *ceteris paribus* 17 százalékkal növeli is a mértékét. Az adórendszer egyéni ismeretének ilyen irányú hatása ellentétes *Kirchler és szerzőtársai* [2008] megállapításaival, azaz Magyarországon az adórendszer és a kapcsolódó folyamatok nagyobb fokú ismerete növeli az adócsalási hajlandóságot. Az adójogban és az adózási összefüggésekben jártasabb adózók feltételezhetően jobban ismerik az adóelkerülési és adócsalási lehetőségeket (*Torgler* [2003]). Ezek alapján a 4. HIPOTÉZIS *nem igazolt*.

5. HIPOTÉZIS • Az önkéntes (VTC) és a kikényszerített jogkövető magatartás (ETC) nem gyakorol egyforma hatást az adócsalásra. Miközben a várakozásoknak megfelelően az önkéntes jogkövető magatartás 21 százalékkal csökkenti az adócsalási hajlandóságot, a kikényszerített jogkövető magatartásnak nincs szignifikáns befolyásoló ereje. Ez ellentétes *Batrancea és szerzőtársai* [2019] eredményével, ugyanakkor *Bartha–Boda* [2016] hazai reprezentatív mintán végzett elemzésének eredményeivel összhangban áll. Ezek alapján az 5. HIPOTÉZIS *nem igazolt*.

6. HIPOTÉZIS • Az eredmények alapján megállapítható, hogy a *legmagasabb iskolai végzettség* szignifikáns hatást gyakorol az adócsalási hajlandóságra. A legfeljebb nyolc általános iskolai osztályt végzettekhez viszonyítva mind a közép-, mind a felsőfokú végzettségűek kevésbé hajlamosak az adócsalásra. Ez az eredmény összhangban van többek között *Barone–Mocetti* [2011], valamint *Torgler* [2003], [2005a] megállapításaival. Az életkor is szignifikáns hatású, azaz minél idősebb valaki, annál kevésbé hajlandó – átlagosan 11,8 százalékkal – az adócsalásra. Ez a megállapítás megegyezik *Torgler* [2005b], valamint *Martinez–Vazquez–Torgler* [2009] eredményeivel. A nemek között nem találtunk szignifikáns különbséget az adócsalási hajlandóság tekintetében, ami ellentétes *Torgler* [2003], *Martinez–Vazquez–Torgler* [2009], valamint *Torgler–Murphy* [2004] azon megállapításaival, hogy a nők szignifikánsan magasabb adómorált tanúsítanak. Mindezek alapján a 6. HIPOTÉZIS *részben igazolt*, mivel a nemek szerint szignifikáns összefüggés nem mutatható ki.

A 4. és a 6. HIPOTÉZIS eredményei látszólag ellentmondást tartalmaznak. Az adórendszer ismerete és a legmagasabb iskolai végzettség között kimutatható pozitív kapcsolat alapján azt várnánk, hogy a két tényező egyirányú hatást fejt ki az adócsalásra. Mivel a két említett magyarázó változó együttes hatását a magyarázott változóra a regresszió kiszűri, így tulajdonképpen nem keletkezik tényleges ellentmondás az eredmények tekintetében.

7. HIPOTÉZIS • A *regionális hatás* is szignifikáns különbségként jelenik meg, a Közép-Magyarország és Budapest régióhoz képest az összes többi régióban alacsonyabb az adócsalási hajlandóság. Az adatokból kitűnik, hogy a vidéki régiókban, ahol az adózók közelebb érzik magukhoz a hatóságot, jobban érzékelik az ellenőrzöttséget, alacsonyabb az adócsalási hajlandóság is. Ezzel párhuzamosan a közép-magyarországiak és a budapestiek adózáshoz való hozzáállását nem javította az utóbbi években tapasztalható adóhatósági törekvés az adócsalás visszaszorítására és a bizalom erősítésére, tehát az adófizetéshez való hozzáállást társadalmi szinten nem sikerült megváltoztatni, hiszen ahol alacsonyabb az ellenőrzöttség érzése, ott továbbra is magas az adócsalási hajlandóság mértéke.

3. táblázat
Az adócsalási hajlandóság és meghatározó tényezőinek regionális különbségei

	Közép-Magyarország, Budapest	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
<i>NORM</i>	-0,318	0,322	0,062	0,072	0,178	-0,168	0,266
<i>DISTJ</i>	-0,162	-0,237	-0,020	0,019	-0,020	0,167	0,089
<i>PROCI</i>	-0,050	0,058	-0,049	0,003	0,036	-0,017	0,062
<i>RETRJ</i>	-0,072	0,085	-0,013	-0,082	0,062	-0,009	0,093
<i>DET</i>	-0,106	0,284	0,037	0,015	-0,049	-0,025	0,075
<i>STK</i>	-0,004	0,005	-0,141	0,029	-0,036	0,105	0,002
<i>VTC</i>	-0,247	0,244	-0,021	-0,228	0,292	-0,119	0,309
<i>ETC</i>	-0,191	0,230	-0,014	-0,036	0,211	-0,286	0,340
<i>TEW</i>	0,263	-0,150	0,044	-0,073	-0,123	-0,083	-0,028

Megjegyzés: a TEW (adócsalási hajlandóság) tényező az adómorál inverze, ennek megfelelően előjele fordított irányú.

Forrás: saját szerkesztés.

Ezeket a regionális különbségeket – az OLS lineáris regresszió eredményein túlmenően – a többi változó hatásának kiszűrése nélkül is ábrázoljuk a 3. táblázatban. Szinte mindegyik tényező esetében Közép-Magyarországon és Budapesten látható a legrosszabb érték, miközben Dél-Alföld relatíve jó pozícióban van, azaz ott a területi különbségek alapján nem mutatható ki az átlagtól való negatív eltérés.

Amennyiben az egyes tényezőket az adott régióon belül vizsgáljuk, az adócsalási hajlandósághoz kapcsolódó fejlesztendő kulcsterületeket is azonosíthatjuk. Közép-Magyarország és Budapest esetében kiemelkedően rossz a társadalmi norma (*NORM*) helyzete, amihez még az önkéntes jogkövető adózási magatartás (*VTC*) alacsony szintje párosul, de rossznak tekinthető a kikényszerített jogkövető magatartás (*ETC*) és az elretentő erő (*DET*) szintje is. Közép-Dunántúlon az elosztási igazságosság (*DISTJ*) tűnik ki a többi tényező közül, ami alapján a régióban az adórendszer előnyei és költségei között erőteljes igazságtalanságot érzékelnek a válaszadók. Ennek megszüntetése érdekében érdemes lenne megfelelően strukturált és irányított adóhatósági szerepet ismertető és népszerűsítő kampányt folytatni. Nyugat-Dunántúl esetében az egyéni adórendszer ismeretének (*STK*) alacsony szintje az egyetlen tényező, amely jelentősen eltér az átlagtól, ugyanakkor az adócsalási hajlandósággal való pozitív összefüggése miatt a rendszer mélyebb ismeretét célzó általános társadalmi ismeretterjesztés nem jelent prioritást. Dél-Dunántúl esetében a legrosszabb érték az önkéntes jogkövető adózási magatartásnál (*VTC*) jelenik meg, ami mellett a megtorló igazságosság (*RETRJ*) rendelkezik lényegesen alacsonyabb értékkel. Ez utóbbi nem azt jelenti, hogy túl alacsonyak a bírságok, illetve a nem megfelelő adózási magatartást erőteljesebben kell büntetni, csupán kevésbé elretentőnek minősítik a válaszadók a bírságokat. Észak-Alföld esetében mind az önkéntes (*VTC*), mind a kikényszerített (*ETC*) jogkövető magatartás, mind pedig a társadalmi norma (*NORM*) alacsonyabb szintje jelentkezik szűk keresztmetszetként. Jellemzően mindegyik tényező fejlesztését az adóhatóság társadalomban betöltött szerepének és az adók céljának mélyebb megismertetésén keresztül lehet megvalósítani. Észak-Magyarország és Dél-Alföld esetében nem látszik kiemelkedően negatív tényező. Mindezek alapján a 7. HIPOTÉZIS igazolt.

Összegzés

Az adózási magatartás megváltoztatására számos eszköz áll a hatóság rendelkezésére. Egyrészt a hatóságba vetett bizalom, másrészt a hatóság erejének növelésére ható tényezők alakításával az adócsalás mértéke csökkenthető, azonban a tényezők közötti kölcsönhatások, az adózók egyéni jellemzőinek és társas kapcsolatainak függvényében a változás mértéke eltérő lehet a különböző személyek esetében. Jelen tanulmány keretében az adócsalásra ható tényezők eltéréseit vizsgáltuk regionális szinten, illetve a szociodemográfiai tényezők alapján.

Az elmúlt években az adóhatóság pozitív fellépése és a szolgáltató hivatal bevezetése a hatóságba vetett bizalom erősítését célozta. Közép-Dunántúl, Észak-Magyarország és Dél-Alföld esetében a bizalom az önkéntes jogkövető magatartás adatai alapján

magasabb, tehát az intézkedések bizonyos régiókban sikeresnek mondhatók. Budapest és Közép-Magyarország, Dél-Dunántúl, valamint Észak-Alföld esetében azonban az önkéntes jogkövetés mértéke elmarad az átlagostól, tehát ezekben a régiókban kevésbé voltak hatásosak a bizalom erősítését szolgáló intézkedések. A kikényszerített jogkövető magatartás esetében szintén Budapest, Közép-Magyarország és Észak-Alföld esetében tapasztaltunk gyengébb értékeket.

A Nemzeti Adó- és Vámhivatal ellenőrzési gyakorlatában időről időre előkerül, hogy a vidéki adóellenőrök kapacitásainak egy részét budapesti vállalkozások ellenőrzésére fordítsák. A kutatási eredmények alapján érdemes lenne kihasználni a digitalizáció nyújtotta lehetőségeket és az e-ellenőrzésekre koncentrálni a magasabb jogkövető magatartással rendelkező régiókból az ellenőri kapacitást Budapestre és környékére irányítani, illetve a vidéki adóellenőri kapacitás esetleges növelésével javítani a budapesti ellenőrzöttség szintjét (és ezt egyúttal kommunikálni is szükséges lenne az adózók számára, hogy érezzék a revizori jelenlétet). Ennek segítségével a kikényszerített jogkövető magatartás és az elrettentő erő tényezők javulása által a budapesti régió jogkövető magatartása magasabb szintre emelhető. Ehhez azonban szükség van az adózók minél szélesebb körű tájékoztatására is, hiszen a jogkövető magatartást a gyakoribb ellenőrzések lehetőségéről való tájékoztatás is emelheti.

Ki kell emelnünk a kutatás korlátait és jövőbeli irányait. A kutatásban nem jelennek meg az egyéni adózói személyiségjellemzők hatásai, miközben valószínűsíthető, hogy a különböző személyiségtípusok attitűdjei eltérnek az adócsalási hajlandóság tekintetében. Ezek beemelésével releváns összefüggések tárhatók fel, amelyek segítségével az adócsalási hajlandóság és a jogkövető adózói magatartás további egyéni szintű tényezőire és kölcsönkapcsolataira derülhet fény. Emellett a jövőbeli vizsgálatok során érdemes mélyebben vizsgálni a független változók közötti összefüggéseket is. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a minta elemszámának növelésével a vizsgálat következtetései érvényessége tovább javítható.

A hatalom–bizalom és a kapcsolódó direkt–indirekt tényezők szubjektív módon jelennek meg az adózók oldalán, ebből adódóan a válaszadók esetenként torzítottan érzlelik a vizsgált területeket. Egy-egy makroszintű esemény aktuális hatása nehezen választható el a kormányzat intézkedéseitől és az adórendszeren belül az adóhatóság megítélésétől, illetve bizonyos események relatíve nagyobb fokú megismerése a valós hatásától eltérő mértékű egyéni észlelést eredményezhet. Ez csupán egy komplex modellezés keretében olyan longitudinális kutatással küszöbölhető ki, ahol az elmozdulás iránya és mértéke a korábbi állapottal való összevetésre alkalmas. Mindemellett az egyes tényezők mediációs és moderációs hatásának vizsgálatai is elősegíthetik a mikro-, a mezo- és a makroszinteket integráló adómagatartási modell felépítését.

Hivatkozások

ADAMS, J. S. [1965]: Inequity in Social Exchange. Megjelent: *Berkowitz, L.* (szerk.): *Advances in experimental and social psychology*. Academic Press, New York, 267–299. o. [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60108-2](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60108-2).

- ADAMS, C. [2001]: For good and evil: The impact of taxes on the course of civilization. Medison Books, Lanham.
- ALLINGHAM, M. G.–SANDMO, A. [1972]: Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, Vol. 1. No. 3–4. 323–338. o. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(72\)90010-2](https://doi.org/10.1016/0047-2727(72)90010-2).
- ANTUNES, L.–BALSA, J.–RESPICIO, A.–COELHO, H. [2006]: Tactical exploration of tax compliance decisions in multi-agent based simulation. Megjelent: *Antunes, L.–Takadama, K.* (szerk.): *International Workshop on Multi-Agent Systems and Agent-Based Simulation*. Springer, Berlin, 80–95. o.
- BARONE, G.–MOCETTI, S. [2011]: Tax morale and public spending inefficiency. *International Tax and Public Finance*, Vol. 18. No. 6. 724–749. o. <https://doi.org/10.1007/s10797-011-9174-z>.
- BARTHA ATTILA–BODA ZSOLT [2016]: Adómorál, bizalom és kényszerek – adózási motivációk Magyarországon korrupciós botrányok idején. *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. 10. sz. 1021–1045. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2016.10.1021>.
- BATÉ ZSUZSANNA [2014]: Az online pénztárgépekre történő átállás folyamatának áttekin-tése – az ötlettől a véghatáridőig. *Adóvilág*, 18. évf. 10. sz. 2–7. o.
- BATRANCEA, L. ÉS SZERZŐTÁRSAI [2019]: Trust and power as determinants of tax compli-ance across 44 nations. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 74. No. 102191. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2019.102191>.
- BRAITHWAITE, V. A. [2003]: Dancing with tax authorities: Motivational postures and non-compliant actions. Megjelent: *Braithwaite, V. A.* (szerk.): *Taxing democracy. Understanding Tax Avoidance and Evasion*. Routledge, Vol. 3. 15–39. o. <https://doi.org/10.4324/9781315241746>.
- BRAITHWAITE, V. A. [2009]: Defiance in taxation and governance: Resisting and dismissing authority in a democracy. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- COWELL, F. A. [1990]: Tax sheltering and the cost of evasion. *Oxford Economic Papers*, Vol. 42. No. 1. 231–243. o. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a041937>.
- DAUDE, C.–GUTIERREZ, H.–MELGUIZO, A. [2013]: What drives tax morale? A focus on emerging economies. *Review of Public Economics*, Vol. 207. No. 4. 9–40. o. <https://doi.org/10.7866/hpe-rpe.13.4.1>.
- DAVIS, J. S.–HECHT, G.–PERKINS, J. D. [2003]: Social behaviors, enforcement, and tax compli-ance dynamics. *The Accounting Review*, Vol. 78. No. 1. 39–69. o. <https://doi.org/10.2308/accr.2003.78.1.39>.
- DAWES, R. M. [1980]: Social dilemmas. *Annual Review of Psychology*, Vol. 31. No. 1. 169–193. o. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.31.020180.001125>.
- FELD, L. P.–FREY, B. S. [2007]: Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation. *Law & Policy*, Vol. 29. No. 1. 102–120. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9930.2007.00248.x>.
- FELD, L. P.–FREY, B. S.–ALM, J.–MARTINEZ-VAZQUEZ, J.–TORGLER, B. [2010]: Tax evasion and the psychological tax contract. Megjelent: *Alm, J.–Martinez-Vazquez, J.–Torgler, B.* (szerk.): *Developing Alternative Frameworks for Explaining Tax Compliance*. Routledge, London, 74–94. o.
- FORNELL, C.–LARCKER, D. F. [1981]: Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, Vol. 18. No. 1. 39–50. o. <https://doi.org/10.2307/3151312>.

- GELDHOF, G. J.–PREACHER, K. J.–ZYPHUR, M. J. [2014]: Reliability estimation in a multilevel confirmatory factor analysis framework. *Psychological Methods*, Vol. 19. No. 1. 72–91. o. <https://doi.org/10.1037/a0032138>.
- HU, L.-T.–BENTLER, P. M. [1999]: Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, Vol. 6. No. 1. 1–55. o. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>.
- JUAN, A. DE–LASHERAS, M.–MAYO, R. [1994]: Voluntary tax compliant behavior of Spanish income tax payers. *Public Finance*, Vol. 49. Supplement, 90–105. o.
- KEMME, D. M.–PARIKH, B.–STEIGNER, T. [2020]: Tax Morale and International Tax Evasion. *Journal of World Business*, Vol. 55. No. 3. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2019.101052>.
- KIRCHLER, E. [2007]: *The economic psychology of tax behaviour*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KIRCHLER, E.–HOELZL, E.–WAHL, I. [2008]: Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 29. No. 2. 210–225. o. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.05.004>.
- KOGLER, C.–BATRANCEA, L.–NICHITA, A.–PANTYA JOZSEF–BELIANIN, A.–KIRCHLER, E. [2013]: Trust and power as determinants of tax compliance: Testing the assumptions of the slippery slope framework in Austria, Hungary, Romania and Russia. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 34. 169–180. o. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2012.09.010>.
- KOGLER, C.–MUEHLBACHER, S.–KIRCHLER, E. [2015]: Testing the “slippery slope framework” among self-employed taxpayers. *Economics of Governance*, Vol. 16. No. 2. 125–142. o.
- KSH [2021]: A lakónépesség nem, megye és régió szerint, január 1. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0034.html.
- LAGO-PEÑAS, I.–LAGO-PEÑAS, S. [2010]: The determinants of tax morale in comparative perspective: Evidence from European countries. *European Journal of Political Economy*, Vol. 26. No. 4. 441–453. o. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2010.06.003>.
- LUTTMER, E. F. P.–SINGHAL, M. [2014]: Tax Morale. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 28. No. 4. 149–168. o. <https://doi.org/10.1257/jep.28.4.149>.
- MARTINEZ-VAZQUEZ, J.–TORGLER, B. [2009]: The evolution of tax morale in modern Spain. *Journal of Economic Issues*, Vol. 43. No. 1. 1–28. o. <https://doi.org/10.2753/jei0021-3624430101>.
- MÉDER ZSOMBOR ZOLTÁN–SIMONOVITS ANDRÁS–VINCZE JÁNOS [2012]: Adómorál és adócsalás – társadalmi preferenciák és korlátozott racionalitás. *Közgazdasági Szemle*, 59. évf. 10. sz. 1086–1106. o.
- MIHICS HENRIK [2015]: Az EKAER-rel kapcsolatos legfontosabb tudnivalók. *Adóvilág*, 19. évf. 1–2. sz. 3–13. o.
- MITTONE, L.–PATELLI, P. [2000]: Imitative behaviour in tax evasion. Megjelent: *Luna, F.–Stefansson, B.* (szerk.): *Economic simulations in swarm: Agent-based modelling and object oriented programming*. Kluwer, Amszterdam, 133–158. o.
- MURPHY, K. [2003]: An examination of taxpayers’ attitudes towards the Australian tax system: Findings from a survey of tax scheme investors. *Australian Tax Forum*, Vol. 18. 209–242. o.
- PAPANEK ERZSÉBET [2003]: Kitekintés: az adócsalás gazdaságpszichológiai megközelítése. Megjelent: *Hunyady György–Székely Mózes* (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 277–288. o.
- PITUCH, K. A.–STEVENS, J. P. [2015]: *Applied multivariate statistics for the social sciences: Analyses with SAS and IBM’s SPSS*. Routledge.

- RODRIGUEZ-JUSTICIA, D.–THEILEN, B. [2018]: Education and tax morale. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 64. 18–48. o. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2017.10.001>.
- SAAD, N. [2011]: Fairness perceptions and compliance behaviour. Taxpayers' judgments in self-assessment environments. University of Canterbury, <http://dx.doi.org/10.26021/5567>.
- SCHMÖLDERS, G. [1960]: *Das Irrationale in der öffentlichen Finanzwirtschaft: Probleme der Finanzpsychologie*. Suhrkamp, Frankfurt.
- SEMJÉN ANDRÁS [2017]: Az adózói magatartás különféle magyarázatai. *Közgazdasági Szemle*, 64. évf. 2. sz. 140–184. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2017.2.140>.
- SIMONOVITS ANDRÁS [2010]: Adómorál és adórendszer. *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. 6. sz. 481–496. o.
- SINKÁNÉ CSENDES ÁGNES [2018]: Mit kell tudni az online számla adatszolgáltatásról? *Adóvilág*, Vol. 22. No. 8. 4–9. o.
- SPICER, M. W.–LUNDSTEDT, S. B. [1976]: Understanding tax evasion. *Public Finance*, Vol. 31. No. 2. 295–305. o.
- SRINIVASAN, T. N. [1973]: Tax evasion: A model. *Journal of Public Economics*, Vol. 2. No. 4. 339–346. o. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(73\)90024-8](https://doi.org/10.1016/0047-2727(73)90024-8).
- SZABÓ ATTILA–GULYÁS LÁSZLÓ–TÓTH ISTVÁN JÁNOS [2009]: Az adócsalás elterjedtségének változása – becslések a TAXSIM ágensalapú adócsalás-szimulátor segítségével. Megjelent: *Semjén András–Tóth István János* (szerk.): *Rejtett gazdaság*. Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltilkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai. KTI Könyvek, 11. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 65–83. o. https://www.adko.hu/01_files/adotanulmanyok/2013/ktik11_rejtett_gazdasag.pdf.
- TAFENAU, E.–HERWARTZ, H.–SCHNEIDER, F. [2010]: Regional Estimates of the Shadow Economy in Europe. *International Economic Journal*, Vol. 24. No. 4. 629–636. o. <https://doi.org/10.1080/10168737.2010.526010>.
- TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN–DOBOS PIROSKA [2018]: Az adófizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők. *Gazdaság és Társadalom*, 3–4. sz. 35–53. o. <https://doi.org/10.21637/gt.2018.3-4.03>.
- THIBAUT, J.–WALKER, L. [1978]: A theory of procedure. *California Law Review*, Vol. 66. No. 3. 541–566. o. <https://doi.org/10.2307/3480099>.
- TOMKINS, C.–PACKMAN, C.–RUSSELL, S.–COLVILLE, I. [2001]: Managing tax regimes: A call for research. *Public Administration*, Vol. 79. No. 3. 751–758. o.
- TORGLER, B. [2003]: Tax morale and institutions. CREMA Working Paper, No. 9.
- TORGLER, B. [2005a]: Tax morale and direct democracy. *European Journal of Political Economy*, Vol. 21. No. 2. 525–531. o. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2004.08.002>.
- TORGLER, B. [2005b]: Tax morale in Latin America. *Public Choice*, Vol. 122. No. 1–2. 133–157. o. <https://doi.org/10.1007/s11127-005-5790-4>.
- TORGLER, B.–MURPHY, K. [2004]: Tax morale in Australia: what shapes it and has it changed over time? *Journal of Australian Taxation*, Vol. 7. No. 2. 298–335. o.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1997]: A rejtett gazdaság súlya 1995–1996-ban Magyarországon. Becslés a háztartások kiadásainak empirikus vizsgálata alapján. *Külgazdaság*, 41. évf. 12. sz. 49–73. o.
- TRAXLER, C. [2010]: Social norms and conditional cooperative taxpayers. *European Journal of Political Economy*, Vol. 26. No. 1. 89–103. o. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2009.11.001>.
- TYLER, T. R. [1990]: *Why people obey the law: Procedural justice, legitimacy, and compliance*. Yale University Press, New Haven.

- TYLER, T. R.–LIND, E. A. [1992]: A relational model of authority in groups. Megjelent: *Zanna, M. P.* (szerk.): *Advances in experimental social psychology*. Vol. 25. Academic Press, San Diego, CA, 115–191. o. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60283-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60283-X).
- VAN DIJKE, M.–GOBENA, L. B.–VERBOON, P. [2019]: Make Me Want to Pay. A Three-Way Interaction between Procedural Justice, Distributive Justice, and Power on Voluntary Tax Compliance. *Frontiers in Psychology*, Vol. 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01632>.
- VERBOON, P.–GOSLINGA, S. [2009]: The role of fairness in tax compliance. *Netherlands Journal of Psychology*, Vol. 65. No. 4. 136–145. o. <https://doi.org/10.1007/bf03080136>.
- WENZEL, M. [2003]: Tax compliance and the psychology of justice: Mapping the field. Megjelent: *Braithwaite, V.* (szerk.): *Taxing democracy. Understanding Tax Avoidance and Evasion*. Ashgate, Aldershot, 41–70. o. <https://doi.org/10.4324/9781315241746-9>.
- WENZEL, M. [2004a]: An analysis of norm processes in tax compliance. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 25. No. 2. 213–228. o. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(02\)00168-X](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(02)00168-X).
- WENZEL, M. [2004b]: The social side of sanctions: Personal and social norms as moderators of deterrence. *Law and Human Behavior*, Vol. 28. No. 5. 547–567. o. <https://doi.org/10.1023/b:lahu.0000046433.57588.71>.

Függelék

F1. táblázat

Az elemzés során felhasznált állítások leíró statisztikája

ID	Állítás	Átlag	Medián	Módusz	Szórás	Ferdesség	Csúcsosság
DET1	A jogszabályok lehetővé teszik az ügyeskedést	3,16	3	3	1,06	0,08	-0,65
DET2	Aki csalni akar, mindenképpen megtalálja a módját	2,03	2	1	0,96	0,70	0,08
DET3	Ha akarnék, biztosan túl tudnék járni a NAV eszén	3,44	4	5	1,25	-0,36	-0,91
DET4	Sokan azért nem fizetnek adót, mert úgy gondolják, úgysem ellenőrzi őket az adóhivatal	2,48	2	3	1,02	0,42	-0,03
DISTJ1	Úgy gondolom, jól költök el a befizetett adómat	3,07	3	3	1,00	-0,37	-0,14
DISTJ2	Sokan azért nem fizetnek adót, mert úgysem arra költök, amire kellene	3,28	3	3	1,02	-0,06	-0,38
DISTJ3	Arra költök az adómat, amire kell	3,29	3	3	0,98	-0,41	0,13
DISTJ4	Sokan azért nem fizetnek be minden adót, mert túl magasak az adók	2,28	2	2	0,98	0,50	-0,04
PROCJ1	Ha nem működsz együtt az adóhatósággal, akkor kemények lesznek veled	4,09	4	5	0,90	-0,83	0,46
PROCJ2	Ha együttműködsz az adóhatósággal, valószínűleg ők is együttműködők lesznek veled	4,19	4	5	0,94	-1,23	1,32
PROCJ3	Az adóhivatal elnéző azokkal, akik önhibájukon kívül vétének hibát	3,49	4	4	1,06	-0,39	-0,27
PROCJ4	Az adóhivatal inkább az érdeklí, hogy valami hibázáson kapjon, mint hogy segítenének helyesen cselekedni	3,54	4	4	0,97	-0,38	-0,23
PROCJ5	Lehetetlen teljes mértékben megfelelni az adóhivatalnak	2,96	3	3	1,15	0,18	-0,79
PROCJ6	Ha egyszer az adóhivatal megjelölt kockázatos adózóként, soha nem fognak változtatni a véleményükön	2,93	3	3	1,05	-0,16	-0,48

Az FI. táblázat folytatása

ID	Állítás	Átlag	Medián	Módusz	Szórás	Ferdesség	Csúcsosság
PROCJ7	Érzékelhető, hogy az adóhivatal javított az adózókhoz való hozzáállásán	3,56	4	3	1,01	-0,29	-0,32
PROCJ8	Az adóhivatal tiszteltében tartja azokat az adófizetőket, akik pénzt fizetnek nekik	3,74	4	4	0,93	-0,54	0,13
PROCI9	Nincs hatásom arra, hogy mire költök az adómat	1,91	2	1	0,93	0,76	0,03
RETRJ1	Mások is csalnak, mégsem kapja el őket az adóhivatal	2,96	3	3	1,06	0,08	-0,49
RETRJ2	Nem hiszem, hogy megéri adót csalni, mert túl magasak a büntetések	4,30	5	5	0,86	-1,17	1,12
RETRJ3	Többbe kerül a bírság, mint amennyit nyernék a csaláson	4,28	5	5	0,86	-1,02	0,48
RETRJ4	Úgy gondolom, nem büntetik meg eléggé azokat, akik adót csalnak	3,61	4	3	1,05	-0,24	-0,39
STK1	Szeretek a kiskapuk után kutatni az adórendszerben	1,89	1	1	1,12	1,06	0,02
STK2	Ismerem az adótörvényeket	2,84	3	3	1,17	0,05	-0,77
STK3	Nehezen ismerem ki magam az adótörvényekben	2,84	3	3	1,21	0,24	-0,72
STK4	Szoktam azon gondolkodni, hogy az adórendszer változásai milyen hatással lesznek/lennének rám	3,15	3	4	1,33	-0,32	-0,94
STK5	Szeretek a barátaimmal az adórendszer hiányosságairól beszélni	2,2	2	1	1,18	0,57	-0,82
NORM1	Az adófizetés a helyes döntés	3,97	4	4	0,89	-0,51	-0,31
NORM2	A környezetem még ötletekkel is támogatna, ha adót szeretnék csalni	4,18	5	5	1,00	-1,02	0,25
NORM3	Az embereket nem zavarja, ha valaki adót csal	2,94	3	3	1,09	0,27	-0,58
NORM4	Nem ítélnének el az emberek, ha adót csalnék, mert ők is ezt teszik	3,76	4	3	1,01	-0,30	-0,66
NORM5	Mások elítélnének, ha adót csalnék	3,76	4	4	1,04	-0,64	-0,03
NORM6	Társadalmunkban teljesen elfogadott az adócsalás	3,55	4	5	1,18	-0,34	-0,84
ETC1	Nem hiszem, hogy megéri adót csalni, mert túl nagy a lebukás veszélye	4,21	4	5	0,91	-0,91	0,22

Az F1. táblázat folytatása

ID	Állítás	Átlag	Medián	Módusz	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
ETC2	Félek tőle, hogy elkapna az adóhivatal, ha adót csalnék	3,89	4	5	1,09	-1,03	0,58
ETC3	Sosem szegném meg az adózási törvényeket, mert félek a következményektől	4,28	5	5	0,89	-1,25	1,31
VTC1	Még ha tudom is, hogyan kell megkerülni egy szabályt anélkül, hogy törvényt szegnék, nem teszem	4,01	4	5	0,95	-0,71	-0,14
VTC2	Nagyon odafigyelek, hogy határidőben megfizessem az összes adómat	4,13	4	5	1,00	-1,24	1,22
VTC3	Soha nem csalnék adót	4,12	4	5	1,07	-1,14	0,50
VTC4	Ha tehetném, nem fizetnék semmilyen adót	2,84	3	3	1,32	0,18	-1,05
VTC5	Az adófizetés olyan felelősség, amelyet minden embernek önként el kell fogadnia	4,08	4	4	0,84	-0,55	-0,41
VTC6	Az adóm megfizetése erkölcsi kötelességem	4,21	4	5	0,88	-0,85	-0,12
VTC7	Személyes felelősséget érzek, hogy az adómat megfizessem	4,17	4	5	0,87	-0,86	0,10
VTC8	Mindenny, hogy mennyi az adókulcs, én mindenképpen befizetem az adót	4,16	4	5	0,95	-1,11	0,93
TEW1	Elfogadható: a költségek (indokolatlan) növelésével az adófizetési kötelezettség csökkentése	3,26	3	3	1,14	-0,28	-0,51
TEW2	Elfogadható: az alkalmazotti bérezés oly módon történő kialakítása, hogy a lehető legkevesebb legyen az adó	3,08	3	3	1,22	-0,21	-0,86
TEW3	Elfogadható: „zsebbe fizetni” az alkalmazottaknak	1,84	1	1	1,07	1,26	0,63
TEW4	Elfogadható: feketén foglalkoztatni alkalmazottakat	1,59	1	1	0,90	1,47	1,19
TEW5	Elfogadható: nem állítani ki nyugtát/számlát	1,80	1	1	1,02	1,23	0,50
TEW6	Elfogadható: nem megfizetni az adót	1,65	1	1	0,97	1,71	2,48

Forrás: saját szerkesztés.